

gezinsleven met hun ouders al snel in het geding en jeugdrechters ervaren dit als een groot dilemma. Hoewel jeugdrechters worstelen met de legitimiteit van hun beslissing, staat het belang van het kind voor hen voorop en vanuit dat oogpunt wordt dan toch een beslissing genomen.

In het rapport wordt onder meer aanbevolen om voor procedurele rechtvaardigheid te zorgen door echt te luisteren naar (pleeg)-ouders. Ook moet feitenonderzoek worden verbeterd en moet de mogelijkheid van onafhankelijk deskundigenonderzoek snel verbeteren. Verder wordt aangegeven dat kosteloze rechtsbijstand voor ouders en pleegouders toegankelijk moet worden gemaakt in zaken waarin een ondertoezichtstelling, machtiging uithuisplaatsing of gezagsbeëindiging wordt verzocht. De meldbriefprocedure moet worden afgeschaft en vertalingen voor ouders die de Nederlandse taal niet machtig zijn, moeten worden gegarandeerd.

(Bron: *Recht doen aan kinderen en ouders – rapport van de reflectiecommissie familie- en jeugdrechters van de rechtbanken en de gerechtshoven*, februari 2023.)

M.R. Bruning

b. **Sociaal-wetenschappelijk aspect**

Intergenerationele patronen van deviant en gewelddadig gedrag

Intergenerationele continuïteit betreft de mate waarin ouderlijk gedrag de kans beïnvloedt dat het kind soortgelijk gedrag zal vertonen (Thornberry e.a., 2003). Dit onderwerp, toegepast op geweld in gezinnen en deviant gedrag in het algemeen, stond recentelijk centraal tijdens twee academische plechtigheden. Op 6 juli 2023 promoveerde Milou Lünemann aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op het proefschrift: “From Harm to Hope: Unraveling the intergenerational transmission of family violence”. Op 15 september 2023 sprak prof. dr. Veroni

Eichelsheim haar oratie uit, ter aanvaarding van de bijzondere leerstoel “Intergenerationele continuïteit van deviant gedrag”, ingesteld in samenwerking tussen het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) en de Rijksuniversiteit Groningen. In deze rubriek stippen we de belangrijkste punten uit deze wetenschappelijke bijdragen aan en sluiten we af met een korte conclusie.

Dr. Milou Lünemann – From Harm to Hope: Unraveling the intergenerational transmission of family violence

Opgroeien in een gezin waar sprake is van geweld, zoals kindermishandeling of -verwaarlozing, of getuige zijn van huiselijk geweld, heeft vaak grote gevolgen voor de ontwikkeling van een kind. Naast een groter risico op lichamelijke gezondheidsproblemen, ontwikkelen kinderen die zijn blootgesteld aan geweld in het gezin vaker psychosociale en mentale gezondheidsproblemen, zoals een angst- of depressieve stoornis, een posttraumatische stressstoornis of een gedragsstoornis (WHO, 2022). Deze kinderen lopen daarnaast een groter risico om op latere leeftijd slachtoffer of dader te worden van geweld in hun eigen partnerrelatie en/of met hun eigen kinderen (Assink et al., 2018; Dardis e.a., 2015), waardoor er sprake kan zijn van intergenerationele continuïteit van geweld in de gezinscontext.

Het proefschrift van Milou Lünemann richt zich op de vraag waarom sommige kinderen die opgroeien met geweld op latere leeftijd zelf gewelddadig worden tegen een partner of kinderen, of opnieuw slachtoffer worden van geweld vanuit een partner, terwijl andere kinderen erin slagen de cirkel van geweld te doorbreken. Tijdens haar promotietraject voerde Lünemann vier studies uit om mechanismen in kaart te brengen die een rol spelen bij het wel of niet doorbreken van de cirkel van geweld

en om te identificeren welke factoren de intergenerationele overdracht van geweld kunnen doorbreken. Zij gebruikte hiervoor gegevens afkomstig van een longitudinaal onderzoek naar geweld in gezinnen van het Verwey-Jonker Instituut. Voor dit onderzoek werden gedurende anderhalf jaar in totaal ruim duizend gezinnen gevolgd die vanwege geweld in het gezin gemeld waren bij Veilig Thuis, het advies- en meldpunt voor huiselijk geweld, kindermishandeling en ouderenmishandeling. Ouders (26% vaders) en kinderen boven de acht jaar (50% jongens) werden op drie momenten gevraagd om een vragenlijst in te vullen over hun welzijn en hun ervaringen met geweld in het gezin. Achttien van deze kinderen (16-20 jaar) werden tevens geïnterviewd over hun ervaringen met geweld in het gezin en met eigen romantische relaties, en over de band met hun ouders.

In de eerste studie richtte Lünemann zich op de intergenerationele continuïteit van geweld in het gezin en van trauma. Met cross-sectionele vragenlijstgegevens over ruim 400 kinderen en hun vaders of moeders toetste zij verschillende mediatiemodellen. De analyses bevestigden de intergenerationele continuïteit van geweld in de gezinscontext, maar alleen voor moeders: moeders die in hun kindertijd slachtoffer waren van kindermishandeling- en verwaarlozing rapporteerden vaker actueel partnergeweld (als slachtoffer en/of dader). Dit actuele partnergeweld speelde een rol in de traumasymptomen die deze moeders ervoeren sinds hun kindertijd. Bij vaders werden deze verbanden niet gevonden, hoewel vaders die in hun kindertijd kindermishandeling hadden meegemaakt ook meer trauma-symptomen hadden. De analyses bevestigden ook de intergenerationele continuïteit van traumaproblematiek: kinderen van vaders en moeders met traumasymptomen hadden zelf ook vaker traumaklachten. Ook waren zij vaker het slachtoffer van kindermishandeling en -verwaarlozing door hun ouders. Dat getraumatiseerde ouders een groter risico hebben om hun kinderen

te mishandelen of verwaarlozen schrijft Lünemann toe aan de gevolgen van hun trauma's, zoals enerzijds problemen in de emotieregulatie of impulscontrole, waardoor de kans op gewelddadig gedrag groter wordt, en anderzijds moeite met emotioneel beschikbaar en responsief zijn, wat de kans op emotionele mishandeling of verwaarlozing groter maakt.

In de tweede studie onderzocht Lünemann hoe een stop of afname in geweld in het gezin (versus continuerend geweld) de ontwikkeling van kinderen beïnvloedt. Hierbij richtte zij zich op posttraumatische stress en delinquent gedrag bij kinderen; factoren die het risico op partnergeweld in de toekomst, en daarmee intergenerationele continuïteit, vergroten. Voor deze studie gebruikte zij gegevens van 8-18 jarige kinderen uit 128 gezinnen die op twee momenten, met gemiddeld 22 maanden ertussen, vragenlijsten invulden. Zij vergeleek kinderen die op het tweede meetmoment geen, minder en evenveel geweld in de gezins situatie ervoeren ten opzichte van het eerste meetmoment waarop in alle gezinnen sprake was van ernstig geweld. In de meeste gezinnen bleef er in de periode na de melding bij Veilig Thuis sprake van evenveel geweld; slechts in respectievelijk 19 en 23 gezinnen stopte en verminderde het geweld. De analyses toonden aan dat het stoppen en verminderen van geweld belangrijk is voor de ontwikkeling van kinderen. Wanneer geweld in het gezin afnam of stopte lieten kinderen minder delinquent gedrag zien, terwijl deze afname niet plaatsvond als geweld in het gezin voortduurde. Ook hadden kinderen minder traumaklachten wanneer het geweld verminderde, vergeleken met kinderen waarbij ernstig geweld voortduurde. Dit laatste gold tegen de verwachting in niet voor kinderen in wiens gezin het geweld helemaal stopte, wat volgens Lünemann mogelijk verklaard kan worden door triggers waardoor kinderen traumatische ervaringen opnieuw beleven, ook nadat het geweld gestopt is.

Eerder onderzoek toont aan dat jongeren die opgroeien in een stabiel, harmonieus gezin vaker positieve ervaringen opdoen met romantische relaties, terwijl jongeren die opgroeien in een onveilig gezin vaker negatieve ervaringen opdoen, bijvoorbeeld vanwege geweld in de partnerrelatie. Studie drie, een kwalitatieve studie waarvoor 18 jongeren (16-20 jaar; 8 jongens en 10 meisjes) die zijn blootgesteld aan geweld in het gezin zijn geïnterviewd, richtte zich op het identificeren van uitdagingen in en positieve ervaringen met romantische relaties. In de interviews sprak de helft van de jongeren over ervaringen als slachtoffer of dader van partnergeweld in eigen romantische relaties. Door hun eerdere ervaringen met geweld ervoeren de jongeren uitdagingen op het gebied van steun, de balans tussen autonomie en verbinding, vertrouwen, grenzen stellen, emotieregulatie en probleemoplossing. Lünemann beschrijft theorieën over gehechtheid en sociaal leren als belangrijke verklarende mechanismen. Jongeren gaven aan door hun eerdere ervaringen moeite te hebben met vertrouwen, en niet te hebben geleerd om met emoties om te gaan en deze te uiten, over ruzie te praten, hun grenzen aan te geven of om problemen en conflicten op een gezonde manier op te lossen, wat voor problemen in hun romantische relatie zorgde. Ook vonden sommige jongeren het gebruik van agressie of geweld gerechtvaardigd of onvermijdelijk, omdat ze hadden gezien dat hun ouders geweld en agressie gebruikten als oplossing voor conflicten en meningsverschillen. Jongeren beschreven ook positieve ervaringen in hun romantische relaties, zoals zich gesteund en gewaardeerd voelen en leren praten over gevoelens, wat aantoont dat romantische relaties ook positieve en correctieve ervaringen kunnen zijn voor jongeren die zijn blootgesteld aan geweld in het gezin.

In de vierde studie gebruikte Lünemann vragenlijstgegevens van 89 jongeren van 14-17 jaar (51% meisjes) die een romantische relatie hadden (gehad) en kwalitatieve

gegevens uit interviews met acht jongeren van 17-20 jaar (5 meisjes) om zicht te krijgen op voorspellers van partnergeweld in eigen romantische relaties. Hierbij richtte zij zich enerzijds op de ouder-kind relatie, als indicator van eerdere gehechtheidservaringen van het kind, en anderzijds op de aard en intensiteit van het meegemaakte geweld in het gezin. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen directe kindermishandeling, van ouder(s) naar kind, en indirecte kindermishandeling, namelijk getuige zijn van huiselijk geweld. Meer dan de helft van de jongeren rapporteerde ervaringen met partnergeweld in de eigen romantische relatie. Naarmate jongeren meer directe en indirecte kindermishandeling hadden meegemaakt, was de kans groter dat zij in hun eigen romantische relatie ook partnergeweld ervoeren. Op basis van vragenlijstgegevens hing de kwaliteit van de relatie met vader en moeder niet samen met de kans op partnergeweld in de eigen romantische relatie. Toch bleek uit de interviews dat jongeren die geen partnergeweld in de eigen romantische relatie rapporteerden, positiever waren over de band met hun moeder en vader, en hieruit bijvoorbeeld steun en begrip haalden, dan jongeren die in hun eigen relatie wel partnergeweld ervoeren. Deze laatste groep ervoer weinig steun en begrip van ouders en een gebrek aan autonomie. Naast mechanismen van gehechtheid zijn volgens Lünemann mechanismen van trauma belangrijk bij het verklaren van de bevindingen. Vanuit de traumatheorie (Neller et al., 2005) wordt verondersteld dat kinderen die geweld meemaken langdurig toxische stress ervaren, waardoor de hersenontwikkeling en hormoonhuishouding verstoord raken en het stresssysteem steeds sneller geactiveerd wordt. Hierdoor kunnen kinderen problemen ontwikkelen op het gebied van vertrouwen, impulscontrole en emotieregulatie, en sneller in een overlevingsstand raken waarin ze geen nieuwe informatie kunnen opslaan, situaties verkeerd interpreteren en niet weten hoe ze

situaties moeten oplossen. Dit vergroot de kans op slachtoffer- en daderschap van partnergeweld in de eigen romantische relatie.

Het geheel overziend constateert Lünemann dat haar studies bevestigen dat er sprake is van intergenerationale continuïteit van geweld in gezinnen, maar dat dit patroon ook doorbroken kan worden. Wat betreft de mechanismen onderliggend aan het wel of niet doorbreken van de cirkel van geweld, concludeert ze op basis van haar bevindingen dat de eerder beschreven mechanismen van sociaal leren, gehechtheid tussen ouders en kinderen en traumaklachten belangrijk zijn om intergenerationale continuïteit van geweld in gezinnen beter te begrijpen. Ter bevordering van de ontwikkeling van kinderen en jongeren en het doorbreken van intergenerationale continuïteit, is het stoppen of verminderen van geweld in het gezin van groot belang. Als tweede factor om intergenerationale geweld te doorbreken noemt Lünemann het krijgen van ondersteuning, enerzijds informeel via bijvoorbeeld een romantische partner, familieleden of vrienden, en anderzijds professionele ondersteuning, zoals traumatherapie of therapie gericht op het leren van communicatieve vaardigheden en conflicthantering. Aangezien de problemen van kinderen interacteren met problemen van beide ouders, pleit Lünemann daarbij voor specialistische zorg voor alle gezinsleden, gericht op zowel individuele problemen als op het geweld en de dynamiek binnen het gezin. Individuele zorg voor jongeren dient zich onder andere te richten op het aanleren van verschillende vaardigheden, zoals op het gebied van communicatie, emotieregulatie en conflicthantering, en op het verbeteren van het zelfbeeld en herkennen en aangeven van grenzen. Daarbij benadrukt ze het belang van vroegtijdig interveniëren, via formele of informele hulp, om latere problemen zoveel mogelijk te voorkomen.

Prof. dr. Veroni Eichelsheim - Over generaties. Intergenerationele patronen van deviant gedrag

De titel van de leerstoel 'Intergenerationele continuïteit van deviant gedrag' van Eichelsheim is zorgvuldig gekozen. De term 'deviant gedrag' verwijst naar gedrag dat afwijkt van gangbare sociale of maatschappelijke normen en onder deze noemer zal Eichelsheim zich de komende jaren vooral gaan bezighouden met overlastgevend, problematisch, antisociaal, agressief, gewelddadig en crimineel gedrag. Door daarnaast te kiezen voor de term 'continuïteit' is er ruimte voor diverse verklaringsmodellen, zoals modellen die zich vooral richten op biologische factoren en andere die zich vooral richten op individuele en omgevingsfactoren, en de interacties daartussen. Ten slotte zal vanuit de leerstoel ook onderzoek gedaan worden naar interventies die gericht zijn op het doorbreken van intergenerationale continuïteit, en op de vraag of deze interventies effectief zijn.

Eichelsheim gaf tijdens de oratie aan dat er al diverse studies zijn verricht naar homotypische vormen van continuïteit, oftewel, die aantonen dat deviant gedrag van ouders het risico vergroten dat kinderen eveneens deviant gedrag gaan vertonen. Dit geldt zowel voor (gewelddadig) crimineel gedrag, als voor huiselijk geweld of kindermishandeling (Besemer e.a., 2017; Widow, 1989). Niet alleen gedrag, maar ook het ingrijpen vanuit jeugdhulpverlening en jeugdbescherming blijkt intergenerationale homotypische continuïteit te vertonen: zo bleken Zweedse kinderen van ouders die in hun jeugd uithuisgeplaatst waren geweest, zelf ook meer risico te lopen een uithuisplaatsing mee te maken (Straatmann e.a., 2021; Wall-Wieler e.a., 2018). Naast homotypische continuïteit (continuïteit van hetzelfde deviant gedrag), beschrijft Eichelsheim dat er ook sprake kan zijn van heterotypische continuïteit, oftewel dat andere nadelige gevolgen van ouderlijk deviant gedrag zich

voordoen bij kinderen (zoals fysieke, sociale en mentale gezondheidsproblemen).

Ten slotte kan er uiteraard ook sprake zijn van intergenerationele *discontinuïteit* van deviant gedrag, of van veerkracht. Eichelsheim vindt het daarbij van belang om oog te hebben voor verschillen tussen gezinnen, alsmede voor verschillen binnen gezinnen. Vervolgens bespreekt Eichelsheim tijdens haar oratie diverse *biologische of genetische, sociale of culturele en socio-economische* mechanismen, die gezamenlijk en in interactie met individuele en maatschappelijke ontwikkelingen de patronen van intergenerationele (dis)continuïteit verklaren.

Diverse studies toonden al dat *genetische* factoren een belangrijke rol spelen in het verklaren van continuïteit, al dan niet in interactie met omgevingsfactoren, bijvoorbeeld op basis van tweelingenonderzoek naar agressie (Van der Laan e.a., 2023). Deze studies duiden op complexe interacties tussen aanleg, de directe omgeving en het gedrag van de kinderen.

Onder de *sociale of culturele mechanismen* bespreekt Eichelsheim enkele studies rondom het sociaal leren, observeren van gedrag binnen het gezin, de kwaliteit van de opvoeding en de kwaliteit van de relaties binnen het gezin, en de invloed van de bredere sociale omgeving. Ook de (stabiliteit van relatie met de) partner die iemand kiest speelt een rol. Een cruciale fase vormt de transitie naar het ouderschap: zowel het warm en sensitief opvoeden, als het hardhandig opvoeden kan namelijk van generatie op generatie worden overgedragen of juist doorbroken worden. Ten slotte noemt Eichelsheim het volgen van onderwijs nog als een beschermende sociale factor.

De *socio-economische* mechanismen (armoede) spelen volgens Eichelsheim ook een nadrukkelijke rol bij de intergenerationele continuïteit van deviant gedrag, niet alleen direct maar ook indirect via processen van uitsluiting en marginalisatie, via emotionele of fysieke afwezigheid van ouders, via ouderlijke relatieproblemen en/of gezinsrelatieproblemen. Het volgen van een

opleiding, werk en inkomen kan daarbij juist weer beschermend werken en zorgen voor intergenerationele discontinuïteit.

De leerstoel is gericht op het complexe samenspel tussen al deze individuele kenmerken, genetische, sociale, en socio-economische mechanismen, in interactie met bredere maatschappelijke of historische ontwikkelingen. De levensloopbenadering biedt volgens Eichelsheim een goed kader om ondanks dat complexe samenspel en alle betrokken disciplines een gemeenschappelijke taal te gaan spreken, en om te kijken naar zowel de timing van de ontwikkeling van deviant gedrag over de levensloop en generaties, als naar de timing van preventie en interventie.

Vanuit dat kader zal het onderzoek zich de komende jaren in de eerste plaats gaan richten op de fase van de adolescentie en daarbij zal worden voortgebouwd op voorgaand werk van bijvoorbeeld Van Dijk en collega's (2019; 2022) waaruit bleek dat kinderen van beroepscriminelen een veel hoger risico hebben op een criminele carrière en van Adamse en collega's (in voorbereiding) waaruit blijkt dat voor de jeugdige aanwas in de zware criminaliteit zowel de kwaliteit van familierelaties als criminaliteit in de directe familie belangrijke risicofactoren zijn. Voortbouwend op de kennis vanuit deze onderzoeken start Eichelsheim met collega's het NWA EPIC project, waarbij zij zich vooral zal richten op de interactie tussen risicofactoren op individueel of gezinsniveau en de sociale omgeving (gezin, familie, school, buurt, vrienden en online).

In een andere recent gestarte In-Care studie zal Eichelsheim met collega's jongeren die ongeveer twintig jaar geleden in een gesloten jeugdzorginstelling verbleven onderzoeken, aan de hand van een koppeling tussen de vroegere dossiergegevens (over reden van plaatsing, hulpverleningsgeschiedenis, achtergronden, behandelplannen en uitstroomgegevens) en latere demografische gegevens van het CBS (over partnerschappen, opleiding en werk, inkomen, zorg, en -crimineel- gedrag),

aangevuld met interviews en observaties bij ex-pupillen. Deze koppeling van gegevens zal nadere inzichten geven in de fase van de volwassenheid (incl. de partnerrelatie en transitie naar ouderschap), vanuit continuïteitsperspectief.

Ten aanzien van de fase van de kindertijd verwacht Eichelsheim de komende jaren interessante resultaten te kunnen genereren op basis van promotieonderzoek van bijvoorbeeld Kostense, waarin vanuit een gecombineerd juridisch en sociaalwetenschappelijk perspectief wordt gekeken naar kinderen van ouders die scheiden en van wie vervolgens één van de ouders verhuist (zgn. verhuizaken). Een ander project dat de komende jaren belangrijke resultaten over de kindertijd zal voortbrengen is een project gericht op de reacties van kinderen op huiselijk geweld (vanuit omstandergedrag onderzoek). Uit eerste analyses van Veilig Thuis dossiers is al duidelijk geworden dat kinderen dikwijls geen 'passieve slachtoffers' zijn, maar dikwijls reacties vertonen, en dat verschillen in die reacties (in interactie met individuele en situationele kenmerken) mogelijk bepalend zijn voor de mate waarin zij last blijven houden van het geweld. Eichelsheim zal de komende jaren voortbouwen op deze studies en zou daarvoor, in samenwerking met de afdeling Ontwikkelingspsychologie van de Rijksuniversiteit Groningen, graag observatiestudies en longitudinale vragenlijststudies willen opzetten.

Ten slotte wenst Eichelsheim zich te richten op betere primaire preventie (het promoten van veerkracht van individuen en gezinnen) en secundaire preventie (gericht op specifieke risicogroepen) van intergenerationale continuïteit van deviant gedrag. Veerkracht draait volgens Eichelsheim vooral om het in staat zijn om aanwezige risico's te pareren en om te buigen, al dan niet met hulp van buitenaf, bijvoorbeeld door armoede te verzachten (via gratis kindermvang). Politieke factoren en maatschappelijke bereidheid spelen daarbij uiteraard ook een rol. Bij secundaire preventie spelen onderwerpen als

risico-inschatting, stigmatisering en wantrouwen tegen bemoeienis een rol, waardoor groepen onbereikbaar of onzichtbaar kunnen blijven (Asscher, 2017).

Die bereikbaarheid van de doelgroep, maar ook het juist kunnen inschatten van risico's, de effectiviteit van interventies en ethische aspecten (zelfbeschikkingsrecht) moeten mee worden gewogen bij de roep om vroeg ingrijpen, volgens Eichelsheim. Vroeg ingrijpen heeft volgens Eichelsheim dus niet altijd alleen maar positieve gevolgen voor ouders en kinderen, maar kan ook nadelige gevolgen hebben, en daar moet ook aandacht voor zijn.

Eichelsheim sluit haar oratie af door samen te vatten waar zij zich de komende jaren op zou willen richten in het onderzoek naar het doorbreken van intergenerationale patronen van deviant gedrag. In de eerste plaats wil zij kennis en expertise uit verschillende disciplines en organisaties blijven bundelen. In de tweede plaats wil ze prospectief en kwalitatief onderzoek blijven doen, in aanvulling op longitudinale datasets, voor diepgaand inzicht in de cruciale momenten in de levensloop die mogelijk ook intergenerationale gevolgen hebben. In de derde plaats beoogt Eichelsheim aandacht te besteden aan veerkracht, en de verklaringen voor verschillen in veerkracht. In de vierde plaats stelt Eichelsheim zichzelf tot doel om alle informatie te gebruiken om effectievere preventie- en interventiestrategieën te ontwikkelen, en om ook de (lange-termijn; of intergenerationale) effecten daarvan te monitoren.

Conclusie

Bovenstaande laat zien dat er veel aandacht is voor de continuïteit tussen generaties. Waar Lünemann zich specifiek richt op de intergenerationale overdracht van geweld in gezinnen, richt Eichelsheim zich op de (bredere) continuïteit van al het gedrag dat afwijkt van gangbare sociale of maatschappelijke normen (overlastgevend, problematisch, antisociaal, agressief, gewelddadig en

crimineel gedrag). Beide wetenschappers benadrukken dat de processen complex zijn, en dat interacties tussen diverse factoren (uit verschillende domeinen en diverse verklaringsmodellen) een rol spelen. Uit beide teksten komt naar voren komen dat er aandacht dient te zijn voor trauma(klachten), genetische/biologische factoren, sociaal leren, ouder-kind gehechtheid, gezinsdynamiek, partners, en socio-economische omstandigheden. Beide wetenschappers besteden ook aandacht aan de roep om het vroeg ingrijpen, maar Eichelsheim waarschuwt daarbij ook nadrukkelijk dat ethische aspecten rondom zelfbeschikkingsrecht hierbij spelen, dat vroeg ingrijpen ook nadelige gevolgen kan hebben en dat alleen vroeg kan worden ingegrepen als risico-inschattingen juist zijn, doelgroepen bereikt worden en interventies effectief zijn. Voor dat laatste is gedegen effectiviteitsonderzoek nodig, het liefst op basis van een combinatie van onderzoeksmethoden. Beide wetenschappers zien ten slotte duidelijk mogelijkheden voor het doorbreken van de patronen via de veerkracht van kinderen en ouders, en het onderzoek dat zich daarop richt. We hopen dat toekomstig onderzoek en de kennis die daaruit zal voortvloeien, zal resulteren in het beter kunnen doorbreken van (intergenerationele) patronen van schadelijk gedrag, om zo alle kinderen optimale ontwikkelingsmogelijkheden te kunnen bieden.

I. Wissink & H. Creemers

Referenties

- Adamse, I., Eichelsheim, V.I., & Blokland, A. (in voorbereiding). The risk and protective factors for entering organized crime groups and their association with different entering mechanisms: A systematic review using ASReview.
- Asscher, J. (2017). *Onbehandelbaar? De morele plicht tot effectieve Forensische Orthopedagogiek* (oratie). Universiteit Utrecht.
- Assink, M., Spruit, A., Schuts, M., Lindauer, R., van der Put, C. E., & Stams, G. J. J. (2018). The intergenerational transmission of child maltreatment: A three-level meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 84, 131-145. doi: 10.1016/j.chiabu.2018.07.037.
- Besemer, S., Ahmad, S. I., Hinshaw, S. P., & Farrington, D. P. (2017). A systematic review and meta-analysis of the intergenerational transmission of criminal behavior. *Aggression and Violent Behavior*, 37, 161-178. doi: 10.1016/j.avb.2017.10.004.
- Dardis, C. M., Dixon, K. J., Edwards, K. M., & Turchik, J. A. (2015). An examination of the factors related to dating violence perpetration among young men and women and associated theoretical explanations: A review of the literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 16, 136-152.
- Van Dijk, M., Kleemans, E., & Eichelsheim, V. I. (2019). Children of organized crime offenders: Like father, like child? An explorative and qualitative study into mechanisms of intergenerational (dis) continuity in organized crime families. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 25, 345-363. doi: 10.1007/s10610-018-9381-6.
- Van Dijk, M., Eichelsheim, V.I., Kleemans, E., Soudijn, M., & Van de Weijer, S. (2022). Intergenerational continuity of crime among children of organized crime offenders in the Netherlands. *Crime, Law and Social Change*, 77, 207-227. doi: 10.1007/s10611-021-09970-1.
- Eichelsheim, V. (2023). *Over generaties. Intergenerationele patronen van deviant gedrag* (oratie). Rijksuniversiteit Groningen.
- Van der Laan, C. M., van de Weijer, S. G., Pool, R., Hottenga, J. J., van Beijsterveldt, T. C., Willemsen, G., Bartels, M., Nivard, M.G., & Boomsma, D. I. (2023). Direct and indirect genetic effects on aggression. *Biological Psychiatry Global Open Science*. doi: 10.1016/j.bpsgos.2023.04.006.
- Lünnemann, M. K. M. (2023). *From Harm to Hope - Unraveling the intergenerational transmission of family violence* (proefschrift). Erasmus Universiteit Rotterdam.

Neller, D. J., Denney, R. L., Pietz, C. A., & Thomlinson, R. P. (2005). Testing the trauma model of violence. *Journal of Family Violence*, 20(3), 151-159. doi: 10.1007/s10896-005-3651-z.

Straatmann, V. S., Jackisch, J., Brännström, L., & Almquist, Y. B. (2021). Intergenerational transmission of out-of-home care and the role of mental health problems: Findings from Stockholm birth cohort multigenerational study. *Social Science & Medicine*, 284, 114223. doi: 10.1016/j.socscimed.2021.114223.

Thornberry, T. P., Krohn, M. D., & Farrington, D. P. (2003). Key results from the first forty years of the Cambridge study in delinquent development. In: *Taking Stock of Delinquency. Longitudinal Research in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary Series*. Springer, Boston, MA. doi: 10.1007/0-306-47945-1_5.

Wall-Wieler, E., Almquist, Y., Liu, C., Vinnerljung, B., & Hjern, A. (2018). Intergenerational transmission of out-of-home care in Sweden: A population-based cohort study. *Child Abuse & Neglect*, 83, 42-51. doi: 10.1016/j.chiabu.2018.07.007.

Widom, C. S. (1989). The cycle of violence. *Science*, 244, 160-166. doi: 10.1126/science.2704995.

World Health Organization (2022). Factsheet Child maltreatment. From <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>.